

Jazykové neistoty používateľov slovenčiny v oblasti pravopisu veľkých písmen vo vlastných osobných menách

ROMANA KROLČÍKOVÁ

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Vlastné mená (propriá) ako pomenovania jedinečnej osoby, zvieratá alebo neživého predmetu majú identifikačnú funkciu a slúžia na rozlíšenie jednotlivín v rámci toho istého druhu, pričom v písomnej komunikácii na ich odlišenie od všeobecných podstatných mien (apelatív) používame veľké začiatkové písmeno. V článku sa zameriavame predovšetkým na pravopisnú rovinu špecifickej skupiny antroponým, ktorou sú vlastné osobné mená. Patria k nim rodné mená, priezviská, prímená, domácke podoby mena, zdobneniny mien osôb a prezývky.

Cieľom článku je opísať, s akými jazykovými neistotami sa vyrovnávajú používatelia jazyka a ktoré jazykové javy sú v praxi vo sfére vlastných osobných mien problematické. Prostredníctvom rešerše kľúčových slov¹ vo webovej jazykovej poradni sme zosumarizovali problematické miesta týkajúce sa pravopisu, materiálovú bázu tvorilo 53 otázok z rokov 2009 až 2021, ktoré sú dostupné na stránke jazykovaporadna.sme.sk. Nadväzujúc na analýzu otázok, navrhujeme niekoľko doplnení pravopisných pravidiel, ktoré by mohli slúžiť ako podnety do diskusie pri ich aktualizácii.

Používatelia sa na jazykovú poradňu často obracajú s otázkou, ako sa vyrovnat' s rozkolísaným pravopisom zložených osobných mien s tzv. šľachtickým prídomkom (predikátom). Problém robí písanie predložiek typu *von/Von, van/Van, de/De, da/Da*², ktoré sa v niektorých cudzích vlastných menách píše s veľkým začiatkovým písmenom, v iných zase s malým začiatkovým písmen-

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0133/20 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe.

¹ Vyhľadávali sme kľúčové slová *krstné meno, osobné meno, rodné meno, úradné meno, zložené meno, živé meno, cudzie meno, mužské meno, ženské meno, domácka podoba mena, rodovo neutrálne meno, obojrodové meno, priezvisko, rodovo neutrálne priezvisko, prezývka, alias*.

² Spomínané predložky sú súčasťou tzv. šľachtického prídomku (predikátu), ktorý sa začal pripájať vo feudálnej spoločnosti k osobnému menu ako doplnkové meno. Za šľachtický predikát sa považuje „prívlastok, ktorý určuje pôvod osoby, a to geografický pôvod (miesto, odkiaľ osoba pochádza – kde sa narodila alebo kde žije), vlastnícky pôvod (podľa názvu pozemkového majetku) či príslušnosť k rodine alebo rodu“ (Duchková, 2020, s. 97).

nom. Pravidlá slovenského pravopisu (2013; ďalej PSP) zmienku o pravopise predložiek v zložených menách s týmto predikátom neobsahujú. Navrhujeme preto doplniť poučenie o tom, že pri cudzích menách s predikátom pripojeným k menu cudzojazyčnou predložkou *von, van, de, der, da, di, du, le, la, el* pravopis danej predložky závisí od toho, ako je zaužívaný pri písaní konkrétneho mena, napríklad *holandský maliar Vincent van Gogh*, ale *belgický majster bojových umení a herec Jean-Claude Van Damme*. Zaužívaný pravopis cudzieho mena nemusí byť pri niektorých menách zreteľný. V takých prípadoch odporúčame písať spomínané predložky s malým začiatočným písmenom, čo je v súlade so všeobecnou pravopisnou zásadou o písaní neplnovýznamových slovných druhov vo vlastných menách. Tendencia používateľov pri zaznamenávaní priezvisk bez krstného mena, ktorých súčasťou je tzv. šľachtický prídomok, je písať s veľkým písmenom aj predložku, napríklad *Riaditeľ múzea venovaného Da Vincimu³ v jeho rodnom meste Alessandro Vezzosi však uvidol...* (Slovenský národný korpus, prim-9.0-public-sane). Ukazuje sa, že aj v prípadoch, keď sa ustálené píše predložka s malým začiatočným písmenom, prejavuje sa potreba začať vlastné meno s veľkým písmenom, a tak ho vyčleniť z ostatného textu. Táto naznačená používateľská tendencia by si však žiadala samostatné a podrobnejšie skúmanie.

Ako problémová oblasť z hľadiska pravopisu sa ďalej javí písanie veľkých písmen v prezývkach. Prezývky jednotlivých osôb sa chápu ako neúradné vlastné mená, preto sa píšu s veľkým začiatočným písmenom, a to aj v spojeniach typu *Ježibaba Anča prezývaná Jazyčnica* alebo *Peter Pukáč (nazývaný) Puky*. Prezývku je potrebné rozlišovať v rámci širšieho kontextu, pretože nie v každom prípade ide o prezývkové antroponymum. Napríklad v spojeniach ako *Ten trulo priniesol zase štvorku. – Mój miláčik sa zase niekde zabudol* či *Zlatko, postav sa za mňa* podčiarknuté výrazy predstavujú prezývky s významom všeobecnej apelatívnej charakteristiky a chýba im príznak jedinečnosti, ktorý pomenúva konkrétnu osobu, resp. jednotlivinu v rámci druhu. Absentuje tu spoločensky podmienená identifikácia, ktorá je základným príznakom vlastných mien. V uvedenom kontexte môže byť *miláčik, zlatko* hocikto, ku komu máme kladný vzťah. V dokladoch ide o všeobecné pomenovania v zmysle dôverného oslovenia blízkej osoby.

³ Namiesto zaužívanej podoby *da Vincimu*.

Písanie veľkého začiatočného písmena v prezývkach, aliasoch alebo nickoch je úzko spojené s pragmatickými činiteľmi a subjektívnymi postojmi používateľa, preto sa táto pravopisná oblasť javí ako problematická. V súčasných PSP sa písanie veľkého začiatočného písmena v prezývkach bližšie nešpecifikuje, no bolo by prínosné, keby sa pri aktualizácii pravopisných pravidiel myslelo i na túto oblasť a stanovili by sa aspoň rámcové body, ktoré by pomohli používateľom pri rozhodovaní.

Častým problémom z oblasti pravopisných zásad písania interpunkcie je zápis zaužívaného a obráteného poradia v menách. Používatelia sa zaujímajú najmä o to, ktoré poradie mien majú použiť v rôznych komunikačných situáciách. V slovenčine je v písanom texte zaužívané poradie rodné (krstné) meno a priezvisko, je záväzná pri zápise občana Slovenskej republiky do knihy narodení a odporúča sa aj vo veľkej časti písomnej komunikácie. Používatelia prirodzene cítia diverzitu situácií, v ktorých sa komunikuje písomnou formou, a majú aj istú vedomosť o tom, že poradie zápisu vlastného mena osoby môže byť variantné. Obrátené poradie je typické pre rozličné administratívne zoznamy, kde je potrebné priezviská usporiadať abecedne.

Aj keď poučenie o pravopisnej zásade zápisu mien v obrátenom poradí nájde používateľ v PSP na s. 105 v kapitole o písaní čiarky, kde sa uvádza, že „čiarkou sa naznačuje obrátené poradie v menách a terminologických spojeniach, a to najmä v abecedných registroch“, v jazykovej praxi sa v takých prípadoch stretávame s absenciou čiarky medzi členmi osobného mena. Z uvedenej zásady možno takisto vyvodit', že medzi situácie písanej komunikácie, v ktorých sa môže uplatniť obrátené poradie zápisu vlastného mena, patria aj administratívne, resp. úradné zoznamy mien. V súčasnosti je uvádzanie vlastného mena na tabuľke alebo menovke v kompetencii príslušnej inštitúcie, pričom v jazykovej praxi sa ukazuje variantnosť zaužívaného a obráteného poradia členov osobného mena.

Používatelia sa takisto spytujú, aké pravopisné zásady majú uplatniť pri zápise celého mena v spojení s funkciou a titulom. Ak osoba nadobudla titul, používa sa zápis v poradí titul, meno a priezvisko, napríklad *Mgr. Ján Kováč*. V prípade, že v texte spomenieme aj funkciu danej osoby, uvádzame najprv funkciu, potom titul, meno a priezvisko, napríklad *generálny riaditeľ televízie Mgr. Ján Kováč*. Takéto poradie je bezpríznamové a využíva sa v písomnej komunikácii, pričom medzi jednotlivými slovnými jednotkami

sa čiarka nepíše. Predpokladáme, že uvedenie príkladov zaužívaného i obráteného poradia zápisu úradného mena a priezviska aj s titulom a funkciou v PSP by prispeli k zníženiu chybovosti v písaní čiarky.

Istú časť používateľov slovenčiny zaujímajú nielen praktické jazykové otázky, ale aj otázky týkajúce sa teórie vlastného mena, ktorá je v slovenskej lingvistiky podrobne spracovaná najmä vďaka V. Blanárovi (bližšie pozri Teória vlastného mena: status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii, Bratislava: Veda 1996). Stručné teoretické poučenie v PSP o diferencii medzi vlastným a všeobecným menom niektorým používateľom nestačí, preto sa obracajú na jazykovú poradňu s otázkami týkajúcimi sa uchopenia rozdielu nielen medzi vlastným a všeobecným podstatným menom, ale aj medzi vlastným osobným menom a vlastným všeobecným menom či medzi úradnou a domáckou podobou mena, ako aj domáckou podobou a zdobeninou rodného mena. Detailnejšie informácie o písaní veľkých písmen vo vlastných menách živých bytostí absentujú aj v stredoškolských učebných osnovách. Uvádzanie teoretických poznatkov z oblasti onomastiky a iných jazykových disciplín nie je predmetom pravopisnej príručky, napriek tomu by používatelia azda ocenili, keby obsahovala i základné bibliografické odkazy, ktoré by im pomohli v prípade záujmu nájsť odpovede na ďalšie otázky.

Na jazykovú poradňu sa často obracajú aj rodičia pri výbere rodného mena pre potomka. Z praktického hľadiska slúžia rodné mená na rozlišovanie osôb s rovnakým priezviskom v rámci rodiny. Spoločenské zmeny sa do oblasti voľby rodného mena premietajú i tak, že rodičia siahajú po zahraničných menách. S neistotou pri výbere cudzieho rodného mena sa napokon obracajú na jazykovú poradňu, pretože majú ešte v pamäti, že v minulosti vydávalo Ministerstvo vnútra SR zoznamy mien, ktoré sa mohli zapísať do matriky. Keď meno nebolo na zozname, matrikári často vyžadovali od rodičov vyjadrenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, že ide o slovenskú podobu mena. V súčasnosti táto povinnosť neplatí, pretože výber mena nie je obmedzený iba na slovenské podoby mien, a rodič môže dať svojmu dieťaťu akékoľvek cudzie meno, pri ktorom doloží, že sa používa v inej krajine.

S prenikaním cudzích mien do slovenčiny sa spájajú aj problémy s ich skloňovaním. Pri hľadaní informácií o skloňovaní cudzích mien, ktoré v súčasnosti pod vplyvom globalizácie a internacionalizácie prenikajú do slovenského prostredia, sa kodifikačná Morfológia slovenského jazyka (Ružička

a kol., 1996) javí ako nepostačujúca. Skloňovaním vlastných mien z anglického jazyka sa zaoberá Slovník anglických vlastných mien Martina Ološtiaka, Magdalény Bilej a Renáty Timkovej (Bratislava: Kniha – spoločník 2006). Pri preberaní a adaptácii francúzskych vlastných mien do slovenskej morfolologickej, ale aj pravopisnej štruktúry odporúčame opierať sa o monografiu K. Sekventa s názvom Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine (Bratislava: Náuka 2002). Jedným z možných doplnení súčasných pravidiel by mohli byť práve bibliografické odkazy na spomínané publikácie.

Rodné (krstné) mená majú okrem základných neutrálnych podôb aj skrátené a zdobené domácke (hypokoristické) podoby. Domácke podoby mien sa uvádzajú v publikácii Vyberte si meno pre svoje dieťa (1998) od M. Majtána a M. Považaja, hypokoristické podoby osobných mien nájdeme pri základných podobách aj v Slovníku súčasného slovenského jazyka (v prvých štyroch zväzkoch z rokov 2006, 2011, 2015 a 2021). Používatelia sú väčšinou poučení o tom, že podľa zákona nemožno dať dieťaťu domácku alebo zdobenú podobu mena, ale zároveň sa pýtajú, ako je možné, že za úradné mená sa považujú podoby *Janka*, *Zdenka*, *Hanka*. Odpoveďou je, že tieto podoby, ktoré sú v našom jazykovom prostredí vnímané najmä ako zdobeniny, fungujú v iných jazykoch ako úradné neutrálne mená, preto podľa zákona môžu byť zapísané do matriky. V súčasnosti aj mnohé slovenské domácke podoby mien „predovšetkým častotou používania stratili príznak expresívnosti, familiárnosti, čím nadobudli charakter neutrálneho mena a zaradili sa do zoznamu slovenských základných rodných mien, napr. Alex, Broňa, Ľuba (...) Prehodnocovanie domáckych mien sa zvyčajne robí na základe sociolingvistického výskumu“ (Valentová, 2022, s. 77).

V posledných rokoch sa opytujúci častejšie zaujímajú aj o *rodovo neutrálne mená (obojrodové mená)*. V slovenčine dosiaľ nemáme otázku takýchto mien komplexne odborne spracovanú ani nedisponujeme zoznamom mien, ktoré možno jednoznačne považovať za rodovo neutrálne⁴. Niektoré mená sú však vhodné pre mužské aj ženské pohlavie a v publikácii Vyberte si meno pre svoje dieťa sa uvádzajú napríklad podoby *Alex*, *Nikita* alebo *Nikola*.

⁴ V Česku ako prvá stanovila určité kritériá i zoznam týchto mien pre matriky M. Knappová v publikácii Jak se bude vaše dítě jmenovat? (2017). Neskôr typ obojrodového mena terminologicky spracovala v Novom encyklopedickom slovníku češtiny (2012 – 2020) pod heslom *rodné jméno (obourodá jména)*.

Zavedeniu termínu *rodovo neutrálne meno* sa venovala I. Valentová v príspevku *Zo slovenskej onomastickej terminológie: mužské, chlapčenské, ženské, dievčenské, detské a rodovo neutrálne meno* (2021), v ktorom uviedla, že „vznik takéhoto termínu a jeho vyčlenenie ako osobitného typu rodného (krstného), resp. celkovo osobného mena súvisí so spoločenskými zmenami po r. 1989 a s doplnením zákonov o mene a priezvisku nielen na Slovensku“ (s. 339). Myslíme si, že vzhľadom na preukázateľné potreby používateľov je žiaduce, aby sa pojem *rodovo neutrálne meno* alebo *obojrodové meno* terminologicky uchopil tak, ako navrhuje I. Valentová, a aby sa do pravopisnej príručky zaradila aj krátka teoretická zmienka o obojrodových rodných menách s dostačujúcou príkladovou zónou. Uvedomujeme si však, že na realizáciu navrhovaného doplnenia je potrebný komplexný onomastický výskum.

Ako sme už uviedli, k vlastným menám označujúcim živé bytosti patria popri rodných (krstných) menách aj priezviská, ktoré naznačujú príslušnosť k rodine. Priezviská vznikli z prímien, ktoré dostávali osoby ako sekundárne, doplnkové mená na základe ich špecifického identifikačného príznaku, napr. podľa otca, miesta bydliska, psychickej alebo fyzickej vlastnosti, zamestnania a pod (napr. *Ján Chromý, Ján Kováč, Ján Potočný, Ján Horný*). V súčasnosti máme uzákonenú dvojmennú sústavu osobných mien, v ktorej je priezvisko základným, záväzným, povinne dedičným a nemenným členom osobného mena.

V slovenčine rozlišujeme mužskú podobu priezviska (*Baláž*) a ženskú prechýlenú podobu zakončenú na príponu *-ová*, ak je odvodená od substantívneho priezviska (*Baláž > Balážová*). Ženské adjektívne priezviská, ktoré sa utvorili od akostných a vzťahových prídavných mien, sa tvoria rovnako ako podoby týchto prídavných mien (*Plachý – Plachá, Jesenský – Jesenská* (porov. Valentová, 2016, s. 11). V slovenčine je možné utvoriť aj rodovo neutrálnu podobu priezviska zakončenú na príponu *-ovie, -oviech* (*Balážovie, Balážoviech*)⁵. Prehľad tvorenia ženských priezvisk sa uvádza v PSP (s. 73).

Treba podotknúť, že pri zápise do matriky sa ako rodovo neutrálna podoba priezviska akceptuje aj neprechýlená podoba, v jazyku chápaná ako mužský tvar priezviska, napr. podoba *Baláž* môže byť do matriky zapísaná

⁵ Priezviská zakončené na prípony *-ovie, -oviech* sú podoby kolektívnych posesívnych adjektív, pôvodne predstavujúce podoby neúradných rodinných mien, ktoré vo funkcii prímena konkrétnej osoby poukazovali na jej príslušnosť k rodine ako celku. Keďže sú nesklonné a používajú sa aj v neúradnej komunikácii (v oblasti tzv. živých mien) na pomenovanie muža i ženy, možno ich použiť aj ako rodovo neutrálne priezviská. Takéto podoby priezviska sú v súčasnej slovenčine zriedkavé.

aj žene, aj mužovi, aj rodovo neutrálnemu jedincovi (takúto formu priezviska je možné použiť ako rodovo neutrálne meno v procese zmeny pohlavia). Vzhľadom na aktuálne frekventovane tematizovanú rodovú neutralnosť, ktorá sa premieta zo spoločenských potrieb do jazyka, by bolo vhodné uchopiť problematiku tohto spoločenského fenoménu aj lingvisticky, pričom je potrebné zohľadniť jazykovú prax, ktorá odzrkadľuje nielen čisto jazykové, ale aj pragmatické postoje a motivácie používateľov slovenčiny.

Zhrnutie

Otázky prichádzajúce do jazykovej poradne sú cenným lingvistickým materiálom, vďaka ktorým jazykovedci vo svojej výskumnej činnosti venujú pozornosť novým jazykovým problémom. Používatelia kladú aj také otázky, na ktoré v súčasných kodifikačných príručkách nenájdu jednoznačné odpovede, preto považujeme za dôležité ich registrovať a následne reflektovať pri aktualizácii súčasných PSP.

V článku sme zosumarizovali najčastejšie otázky z oblasti písania a používania vlastných osobných mien. Ukázalo sa, že sú často prirodzeným dôsledkom pôsobenia vývinových tendencií a spoločensko-technického rozvoja mimojazykovej reality na používateľov a ich jazykovú prax. Ako pretrvávajúce možno označiť otázky týkajúce sa písania veľkého začiatočného písmena v prezývkach alebo písania čiarky v zaužívanom a obrátenom poradí mena a priezviska v administratívnych textoch. Problematickým miestom z hľadiska používateľov je rozkolísaný pravopis zložených mien s tzv. šľachtickým prídومkom (predikátom). Okrem pravopisných problémov sa v jazykovej poradni objavujú aj otázky vzťahujúce sa na začleňovanie cudzích mien do slovenského deklinačného systému. Čoraz frekventovanejšie sú jazykovo-pragmatické otázky súvisiace s výberom rodného mena alebo s voľbou rodovo neutrálnej podoby rodného mena a priezviska. Otázky sa netýkajú iba jazykovej praxe, ale používateľov zaujímajú aj teoretické metajazykové poznatky. Predložené výsledky našej stručnej analýzy by mohli poslúžiť ako podnety do diskusie pri aktualizácii pravopisných pravidiel.

LITERATÚRA

DUCHKOVÁ, Silvia: Mená s latinsko-románskym šľachtickým predikátom v súčasnej slovenčine. In: Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá. Ed. Silvia Duchková. Bratislava: Veda 2020, s. 97 – 122.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: Art Area 1998. 344 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4. nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s.

VALENTOVÁ, Iveta: Prechýľovanie priezvisk a jeho vývin na Slovensku. In: Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie: áno – nie? Eds. L. Molnár Satinská – I. Valentová. Bratislava: Veda 2016. s. 11 – 22.

VALENTOVÁ, Iveta: Zo slovenskej onomastickej terminológie: mužské, chlapčenské, ženské, dievčenské, detské a rodovo neutrálné meno. In: Kultúra slova, 2021, roč. 55, č. 6, s. 331 – 342.

VALENTOVÁ, Iveta: Zo slovenskej onomastickej terminológie: mononymum, krstné meno, rodné meno. In: Kultúra slova, 2022, roč. 56, č. 2, s. 65 – 83.

Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i., 2020. Dostupné na <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 20. 02. 2022].

Predhorie či Priedhorie, Brestenné či Briestenné? (1. časť)

ANNA RAMŠÁKOVÁ

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Obyvateľ obce Pružina (o. Považská Bystrica) sa obrátil na Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ďalej ÚGKK SR) v Bratislave so žiadosťou o zmenu štandardizovanej podoby názvu miestnej časti *Predhorie* na nárečovú podobu *Priedhorie*. Autor žiadosti sa odvolával na motiváciu vzniku názvu osobným menom *Priedhorský* a na zákon o obciach, podľa ktorého si názvy miestnych častí obce určujú samy. Zároveň argumentuje, že aj názov miestnej časti *Briestenné* je motivovaný osobným menom.

Predhorie, názov základnej sídelnej jednotky¹ obce Pružina, sa na prvý pohľad javí ako predponový názov, ktorý vznikol univerbizáciou predložkovej konštrukcie. Predponové pomenovania sú najviac rozšírené v severozápadnej časti Slovenska práve v okrese Považská Bystrica (okolo 12 %), ale tiež v okresoch Žilina a Trenčín (Majtán, 1996, s. 24). V názve osady *Predhorie*² bola východiskom apelatívna predložková konštrukcia s apelatív-

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0019/20 Lexika slovenských terénnych názvov.

¹ Základná sídelná jednotka je skladobnou časťou sídelného útvaru (obce a jej častí) určenou na priestorovú identifikáciu a sledovanie sociálno-ekonomických a územno-technických javov priamo viazaných na osídlenie (Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky, 2011, 2014, s. 9).

² Podľa archívnych údajov oddelenia dejín slovenčiny, etymológie a onomastiky Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., v Bratislave označujú názvy *Predhorie*, *Priedhorie* v obci Pružina (o. Považská Bystrica) osadu, ktorá sa vyskytuje pred horami.